

DIANA MAKSIMIUK

DR, INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ. ODDZIAŁ W BIAŁYMSTOKU

ORCID: 0000-0002-7935-1879

Wymiar sprawiedliwości na Wileńszczyźnie w okresie funkcjonowania Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920)

1. Wprowadzenie; 2. Wymiar sprawiedliwości wileńskiego okręgu sądowego; 2.1. Organizacja i funkcjonowanie; 2.2. Likwidacja; 3. Podsumowanie.

1

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. stanowiło początek budowy odrodzonego państwa. Na uregulowanie czekały wszystkie dziedziny życia państwowego, począwszy od administracji, samorządu czy wymiaru sprawiedliwości. Pod znakiem zapytania pozostawała sprawa granic – m.in. otwartą pozostawała kwestia przynależności ziem wschodnich przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, w tym Wileńszczyzny¹, która podczas I wojny światowej znalazła się pod panowaniem niemieckim, a po jej zakończeniu stała się obszarem nowego konfliktu między Polską, Litwą i bolszewicką Rosją.

Sukcesem zakończone walki Wojska Polskiego o Wilno w kwietniu 1919 r. otworzyły nowy rozdział w historii Wileńszczyzny. Na obszarze zajmowanym przez polskie oddziały władze w Warszawie wprowadzały polską administrację o charakterze przejściowym, ściśle powiązaną z operacjami militarnymi, która funkcjonowała do letniej ofensywy bolszewickiej w 1920 r. Z początkiem maja 1919 r. przybrała ona formę Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (dalej: ZCZW). Choć zarządowi temu poświęcono już niejedną publikację², a nawet powstała na jego temat znacząca monografia autorstwa Joanny Gierowskiej-Kałużur³, to znaczny

¹ Przynależność Wileńszczyzny do Polski usankcjonowała dopiero Rada Ambasadorów decyzją z 15 III 1923 r., a województwo wileńskie powstało na mocy ustawy z 22 XII 1925 r.

² Zob. K. Kalata, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich w latach 1919–1920. Struktura organizacyjna i zarys działalności*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2003, t. LV, z. 2, s. 61–111.

³ J. Gierowska-Kałużur, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003.

dorobek tego „tworu quasi-państwowego”⁴ – posługując się określeniem Adama Janusza Mielcarka – w zakresie tworzenia sądownictwa kresowego, jak i zresztą samo funkcjonowanie tegoż w latach 1919–1920, nie wzbudziły jak dotąd większego zainteresowania wśród badaczy⁵. Przedstawiany tekst stanowi próbę zmierzenia się z tematem na obszarze wileńskiego okręgu sądowego pod ZCZW⁶.

Sposób zorganizowania ZCZW został unormowany rozkazem Naczelnego Wodza z 12 maja 1919 r.⁷ Na czele zarządu stał Komisarz Generalny Ziem Wschodnich, mianowany i odwoływany przez Naczelnego Wodza na wniosek premiera. Terytorium podległe ZCZW podzielono na okręgi, które powoływano stopniowo, w miarę postępów polskiej ofensywy. Były to okręgi: brzeski, wileński, wołyński⁸ i miński (powstały najpóźniej – we wrześniu 1919 r.)⁹. Kierowali nimi komisarze okręgowi (później naczelnicy okręgowi)¹⁰. Niższym szczeblem administracji były powiaty z komisarzami powiatowymi (miejskimi) na czele (później starostami). Powiaty z kolei dzieliły się na mniejsze jednostki administracyjne – rejony, które obejmowały od 3 do 5 gmin samorządowych i kierowane były przez naczelników.

⁴ A.J. Mielcarek, *Podziały terytorialno-administracyjne II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespalonej*, Warszawa 2008, s. 42.

⁵ J. Gierowska-Kałuża, *Władza sądownicza na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920)*, [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi w XX wieku. Studia i materiały ofiarowane prof. dr. hab. Michałowi Gnatowskiemu w 70-lecie urodzin*, red. H. Konopka, D. Boćkowski, Białystok 2004, s. 67–92; M. Materniak-Pawłowska, *Sądownictwa kresowego trudne początki (1919–1921)*; [w:] *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, red. H. Olszewski, Poznań 2002, s. 223–235.

⁶ Posługując się określeniami: wileński wymiar sprawiedliwości/wileńskie sądownictwo autorka ma na myśli właściwość terytorialną Sądu Okręgowego w Wilnie pod ZCZW.

⁷ Rozkaz Naczelnego Wodza WP z dnia 12 maja 1919 r. dotyczący organizacji zarządu cywilnego na obszarach wschodnich zajętych przez wojska polskie, „Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich” (dalej: Dz.U. ZCZW) z 1919 r., nr 3, poz. 15.

⁸ Zob. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 7 czerwca 1919 r. dotyczące utworzenia Okręgów administracyjnych: Wileńskiego, Brzeskiego oraz Zarządu powiatów wołyńskich, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 5, poz. 41; Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 9 września 1919 r. dotyczące utworzenia okręgu administracyjnego Wołyńskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Wołyńskiego, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 17, poz. 153.

⁹ Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 12 września 1919 r. dotyczące utworzenia Okręgu Mińskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Mińskiego, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 19, poz. 174.

¹⁰ Zmiana w nazewnictwie urzędów nastąpiła 10 października 1919 r.

Okręg wileński¹¹ powstał 7 czerwca 1919 r. Na jego czele stał były wiceprezydent Wilna Konrad Bolesław Niedziałkowski, zastępcą komisarza był zaś wileński prawnik Jan Piłsudski. W zarządzie okręgu funkcjonowały: Wydział Ogólny z Kancelarią, Wydział Personalny i Pufny, Wydział Samorządowy, Wydział Administracyjny, Wydział Finansowy, Inspektorat Prasowy, Inspektorat Apropowizacji, Inspektorat Rolny, Inspektorat Przemysłu i Handlu, Inspektorat Szkolny, Inspektorat Pracy, Inspektorat Sanitarny, Inspektorat Weterynarii oraz Inspektorat Techniczny¹². W skład okręgu weszły powiaty: wileński, trocki, oszmiański, święciański, lidzki, grodzieński, wilejski, nowogórdzki, dziśnieński i brasławski.

2

2.1. Zapewnieniem „ładu i porządku” na obszarze objętym ZCZW, zapowiedzianym w słynnej odezwie do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, zająć się miał, obok organów bezpieczeństwa, także wymiar sprawiedliwości¹³. Pieczę w tym obszarze z ramienia urzędu centralnego – Komisariatu Generalnego – sprawował Wydział Sprawiedliwości i Kodyfikacji z redakcją „Dziennika Urzędowego”, który wchodził w skład Sekcji (I) Spraw Ogólnych. Kierownikiem tej sekcji został wówczas Jan Klott, z kolei szefem wspomnianego wydziału mianowano Mieczysława Mickiewicza. Niezbyt długo pełnił on jednak tę rolę, gdyż we wrześniu 1919 r. dokonano reorganizacji w komisariacie i duże wydziały podniesiono do rangi sekcji. Tak też się stało i z Wydziałem Sprawiedliwości. Kierowanie nową sekcją – Sekcją Sprawiedliwości (V) – przypadło Feliksowi Dutkiewiczowi¹⁴, a utworzonym w jej ramach Wydziałem Sądowym ostatecznie – Witoldowi Raczkiewiczowi¹⁵.

Warunki, w jakich przyszło władzom ZCZW tworzyć struktury sądownictwa, były bardzo trudne. Mieszkańcy Wileńszczyzny już niemal na początku I wojny światowej pozbawieni zostali prawidłowo funkcjonującego wymiaru sprawiedliwości. Podczas okupacji niemieckiej działały tu „instytucje sądowe – *Bezirksgericht* [sąd rejonowy – D.M.] i *Freidensgericht* [sąd pokoju – D.M.], które nie

¹¹ W Wilnie od października 1919 r. znajdowała się siedziba Komisariatu Generalnego.

¹² Centralne Litewskie Archiwum Państwowe w Wilnie (dalej: LCVA), f. 127, ap. 1, b. 2, Skład osobowy Okręgu Wileńskiego ZCZW, [1920], k. 1–3.

¹³ K. Kalata, *op. cit.*, s. 64.

¹⁴ Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 20, poz. 195.

¹⁵ Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 34, poz. 399. Zanim Wydział Sprawiedliwości przekształcił się w Wydział Sądowy, kierował nim Kazimierz Głębocki (zwolniony w listopadzie 1919 r.). Zob. Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 20, poz. 195; Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 28, poz. 306.

udźwignęły zadań spoczywających na sądownictwie”¹⁶. Stojąc przed dylematem, czy powierzyć owe zadania miejscowym siłom prawniczym i dopuścić języki miejscowe, władze okupacyjne podjęły początkowo decyzję, by utworzyć sądy czysto niemieckie i powołać do nich niemieckich oficerów i urzędników wojskowych. „Ci nowi sędziowie, prawie bez wyjątku nieznający języka polskiego i innych miejscowych – pisał Aleksander Jodziewicz – posiłkujący się na rozprawach tłumaczami, mieli słabe pojęcie o rosyjskim prawie, zwłaszcza cywilnym”¹⁷. Stąd miejscowa ludność na ogół niechętnie udawała się po „sprawiedliwość” do sądów okupacyjnych. Od „zasady niemczyzny” okupanci częściowo odstąpili dopiero w 1918 r.: we wschodnich powiatach Wileńszczyzny mianowali na sędziów osoby miejscowe, w tym kilku Polaków. Warto przy okazji wspomnieć, że przez pewien okres na mocy zezwolenia władz niemieckich istniał w Wilnie sąd rozjemczy do spraw mieszkaniowych, który urzędował w języku polskim. Przewodniczył mu były prezydent Wilna Michał Węśławski¹⁸. Kiedy z kolei w styczniu 1919 r. Wilno załapała Armia Czerwona, sytuacja nie zmieniła się na lepsze. „O prawidłowym i zgodnym z ustalonemi w społeczeństwach europejskich zasadami wymiaru sprawiedliwości pod rządami bolszewickimi oczywiście mowy nie było”¹⁹.

Sądownictwo powszechne uruchomiono na podstawie rozporządzenia Komisarza Generalnego z 15 maja 1919 r. o urządzeniu ogólnego sądownictwa na obszarach wschodnich²⁰. „Zasadniczą ideą tych przepisów – jak wskazywał Raczkiewicz – było utworzenie sądownictwa, możliwie zbliżonego do sądownictwa w byłej Kongresówce”²¹. Plany zorganizowania wymiaru sprawiedliwości zarówno cywilnego, jak i wojskowego pojawiły się jednak wcześniej – na przełomie roku 1918 i 1919, kiedy w Wilnie stacjonowały tworzące się od jesieni 1918 r. polskie oddziały samoobrony wileńskiej. Przejęcie miasta przez bolszewików zaprzepaściło wówczas ten projekt na kilka miesięcy. Temat powrócił w kwietniu 1919 r., po zajęciu Wilna przez Wojsko Polskie. Zanim w maju pojawiły się odpowiednie akty prawne i przystąpiono do organizowania wymiaru sprawiedliwości, już w końcu

¹⁶ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (dalej: LMAVB), f. 29, vnt. 91, Opracowanie Aleksandra Jodziewicza dot. Sądu Okręgowego w Wilnie (1919–1928), [1928], k. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Szerzej o postaci zob. W. Wołkanowski, *Michał Węśławski: biografia prezydenta Wilna w latach 1905–1916*, Opole 2015.

¹⁹ LMAVB, f. 29, vnt. 91, Opracowanie Aleksandra Jodziewicza..., k. 2.

²⁰ Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 22.

²¹ Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Dział Starych Druków i Rękopisów (dalej: BPW), ZCZW, akc. 1773/11, Sprawozdanie z działalności Wydziału Sądowego Sekcji Sprawiedliwości ZCZW, 25 X 1920, k. 2.

kwietnia zastępca Komisarza Generalnego Maciej Jamontt polecił utworzyć aparat sądowo-śledczy o charakterze tymczasowym²², który miał zająć się m.in. „rozstrzygnięciem spraw oczekujących na wyrok sądowy w wileńskim areszcie na placu Łukiskim”²³. Do realizacji tych zadań powołani zostali sędziowie śledczy, którzy działali w samym Wilnie, jak i w innych miejscowościach powiatu wileńskiego i lidzkiego²⁴. W grupie tej znaleźli się m.in.: Aleksander Achmatowicz, Julian Bądzkiewicz, Juliusz Kozłowski, Aleksander Jodziewicz i Czesław Sienkiewicz.

W myśl wspomnianego rozporządzenia z 15 maja 1919 r. wymiar sprawiedliwości należał do kompetencji sędziów pokoju, sądów okręgowych oraz sądu apelacyjnego. Rozwiązanie to oparto, z pewnymi modyfikacjami, na modelu rosyjskim obowiązującym poprzednio na ziemiach wschodnich. Sędziowie w wykonywaniu swego urzędu pozostawali niezawisli²⁵ i wyroki wydawali w „imieniu prawa”, a mianowani byli przez Komisarza Generalnego. Kandydaci na urzędy sądowe mieli odpowiadać ogólnym warunkom służby sądowej. Wymóg posiadania wykształcenia prawniczego mógł być wyjątkowo pominięty w odniesieniu do sędziów pokoju. Przy Sekcji Sprawiedliwości ZCZW w kwietniu 1920 r. utworzono specjalną komisję, która miała dokonywać oceny osobistych i fachowych kwalifikacji kandydatów na urzędy sędziowskie. W jej skład wchodził: szef sekcji jako przewodniczący, naczelnik Wydziału Sądowego i trzech sędziowców powołani przez Komisarza Generalnego²⁶.

Sąd okręgowy rozpoznawał sprawy w pierwszej instancji we wszystkich sprawach, dla których nie były właściwe sądy pokoju, równocześnie stanowiąc instancję odwoławczą dla spraw sądownictwa pokojowego. Właściwość rzeczowa tego ostatniego uregulowana została na mocy kolejnych rozporządzeń Komisarza

²² Tymczasowy charakter miały też przepisy w sprawie wykonywania kary pozbawienia wolności – dekret Naczelnika Państwa z 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych. Zob. M. Tomkiewicz, *Więzienie na Łukiszkach w Wilnie 1939–1953*, Warszawa 1953, s. 28.

²³ M. Tarkowski, *Adwokatura wileńska 1918–1939. Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2014, s. 74.

²⁴ Kilka nominacji sędziowskich wręczył Konrad Bolesław Niedziałkowski.

²⁵ Sędziowie, jak i wszyscy mianowani urzędnicy wymiaru sprawiedliwości, mogli być jednak przez Komisarza Generalnego w każdej chwili odwołani, co kłóciło się z wyartykułowaną w rozporządzeniu zasadą niezawisłości sędziowskiej.

²⁶ Działała ona według zasad określonych w art. 4–10 zarządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 25 lipca 1919 r. dotyczącego organizacji komisji kwalifikującej kandydatów na stanowisko służbowe w ZCZW (Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 9, poz. 80). Zob. LCVA, f. 127, ap. 1, b. 1, Odpis zarządzenia Komisarza Generalnego z 18 kwietnia 1920 r. w przedmiocie organizacji komisji kwalifikacyjnej kandydatów na stanowiska służbowe w sądownictwie Ziem wschodnich, 24 IV 1920, k. 61.

Generalnego z 15 maja 1919 r.²⁷: w przedmiocie prawa cywilnego i postępowania cywilnego na obszarach wschodnich²⁸ oraz w przedmiocie prawa karnego i postępowania karnego na obszarach wschodnich²⁹. Z kolei instancją odwoławczą od wyroków i decyzji sądu okręgowego wydanych w pierwszej instancji był Sąd Apelacyjny w Wilnie³⁰.

Sąd Okręgowy w Wilnie został powołany na mocy rozporządzenia Komisarza Generalnego z 24 maja 1919 r., a otwarcie jego zaplanowano na 15 czerwca tr.³¹ W tym dniu odbyły się uroczystości inauguracyjne „przy udziale licznych sędowników, przedstawicieli duchowieństwa, władz wojskowych, administracyjnych i municypalnych”³², jednak pracę sąd rozpoczął 1 lipca. Na jego czele stanął praktykujący przed I wojną światową adwokat przysięgły, Adolf Zmaczyński, wiceprezesami zostali zaś: Jan Buyko, Aleksander Proniewicz i Roman Grzegorz Wirszyło³³. Skład zatrudnionych w wileńskim okręgu sądowym uzupełniało według etatów 12 sędziów okręgowych, 21 sędziów śledczych (3 zapasowych i 18 w rewirach), 32 sędziów pokoju (4 zapasowych i 28 w okręgach), prokurator, 7 podprokuratorów, pisarz hipoteczny, 6 aplikantów, 7 sekretarzy³⁴, 13 podsekretarzy, skarbnik, 13 starszych kancelistów, 46 młodszych kancelistów, maszynistów i praktykantów, 28 sekretarzy sędziów pokoju, 28 kancelistów sądów pokoju, 10 komorników, 8 woźnych, 10 posługaczy i gońców sądu okręgowego i 28 woźnych sądów pokoju³⁵. Według stanu z 31 lipca sędziami w Wilnie byli: Bohdan Achmatowicz, Julian Bądzkiewicz, Stanisław Bohusz, Juliusz Kozłowski³⁶, Stanisław Łopaciński³⁷,

²⁷ Później zmienionymi rozporządzeniem Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 26 maja 1919 r. w przedmiocie zmiany właściwości sądów, Dz.U. ZCZW z 1920 r., nr 54, poz. 1526.

²⁸ Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 23.

²⁹ Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 24.

³⁰ W związku z tym, że właściwość terytorialna Sądu Apelacyjnego w Wilnie obejmowała cały obszar ZCZW, nie podjęto w niniejszym tekście nad nim rozważań. Autorka zamierza poświęcić temu zagadnieniu odrębną publikację.

³¹ Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 28.

³² LMAVB, f. 29, vnt. 91, Opracowanie Aleksandra Jodziewicza..., k. 3.

³³ Szerzej zob. D. Maksimiuk, *Kierownictwo Sądu Okręgowego w Wilnie w okresie funkcjonowania Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich – szkice biograficzne*, „Z Dziejów Prawa” 2019 (w druku).

³⁴ Sekretarzami byli m.in. Jan Rubel – w ZCZW od 16 czerwca 1919 r. (LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2835, Pismo prezesa Komisji Likwidacyjnej do Jana Rubla, 16 XI 1920, b.p.) oraz Jerzy Klajn – w ZCZW od 1 czerwca 1919 r. (LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Zaświadczenie dot. Jerzego Klajna, 24 XI 1920, k. 16).

³⁵ LMAVB, f. 29, vnt. 91, Opracowanie Aleksandra Jodziewicza..., k. 3. Zob. Sprostowanie (20273/365), Dz.U. ZCZW z 1920 r., nr 2, poz. 23.

³⁶ W materiałach występuje także jako Julian Kozłowski.

³⁷ W grudniu 1919 r. trafił do Sądu Apelacyjnego w Wilnie.

Wincenty Łuczyński, Bogusław Osuchowski, Józef Witold Sokołowski³⁸ i Józef Jarosław Wilkiewicz³⁹. Dołączyli do składu sędziowskiego: Tomasz Ponikiewicz (wrzesień 1919 r.), Gustaw Około-Kułąk (listopad 1919 r.), Józef Hoppen (grudzień 1919 r.), Józef Swirtun (grudzień 1919 r.), Michał Bulmerincq (kwiecień 1920) oraz Seweryn Bohuszewicz, który awansował w lutym 1920 r. na sędziego ze stanowiska podprokuratora. Z odnalezionej listy wileńskich sędziów okręgowych (17 nazwisk, w tym 3 wiceprezesów) powstałej prawdopodobnie latem 1920 r. wynika, że urząd ten piastowali także: Mieczysław Eydrygiewicz, Kazimierz Kiersnowski, Kazimierz Korwin-Korotkiewicz i Kazimierz Sienkiewicz⁴⁰.

Właściwość terytorialna sądu obejmowała pierwotnie powiaty: wileński, święciański, lidzki, oszmiański, nowogródzki⁴¹ oraz część trockiego (miasto Troki, 8 gmin w całości oraz 4 gminy częściowo) i nie pokrywała się z właściwością terytorialną Okręgu Wileńskiego ZCZW⁴². W lipcu 1919 r. wileński okręg sądowy obejmował ok. 2 mln 700 tys. ha z ludnością sięgającą ok. 1,5 mln. Następnie, w miarę posuwania się Wojska Polskiego coraz bardziej na wschód, kompetencje Sądu Okręgowego w Wilnie rozciągnięto na trzy jeszcze powiaty: wilejski, dziśnieński i brasławski⁴³. We wszystkich powiatach w bardzo szybkim tempie zorganizowano sądownictwo pokojowe (dyslokacja sędziów pokoju w poszczególnych powiatach patrz tabela 1). Jego właściwość terytorialna obejmowała obszar, w którym dawniej działały przeciętnie trzy sądy gminne⁴⁴. W samym Wilnie urzędowało 5 sędziów pokoju.

³⁸ Zmarł w listopadzie 1919 r.

³⁹ W listopadzie 1919 r. trafił do Sądu Apelacyjnego w Wilnie.

⁴⁰ Na liście tej nie ma już nazwisk sędziów: Osuchowskiego i Bulmerincq. Raczej błędnie zapisano nazwisko sędziego Ponikiewicza (na liście figuruje Tomasz Maurycy Tomkiewicz), chyba że błąd popełniono w „Dzienniku Urzędowym ZCZW”. LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Spis sędziów okręgowych [1920], k. 2.

⁴¹ We wrześniu 1919 r. z części pow. nowogródzkiego utworzono pow. baranowicki, który włączono do właściwości Sądu Okręgowego w Mińsku.

⁴² Powiat grodzieński znalazł się we właściwości Sądu Okręgowego w Grodnie, który został powołany do życia na mocy rozporządzenia Komisarza Generalnego z 15 maja 1919 r., a którego otwarcie miało miejsce 30 czerwca tr. Pokierował nim Kazimierz Giedroją (Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 26).

⁴³ W związku z ciągłymi zmianami obszaru okręgu sądowego systematycznie zwiększano etaty sądowe: we wrześniu 1919 r. o 2 podprokuratorów, 4 sędziów śledczych, 8 sędziów pokoju, 2 podsekretarzy, 2 kancelistów sądów pokoju, 4 komorników sądowych i 8 woźnych sądów pokoju; w listopadzie tr. o 1 sędziego sądu okręgowego, 1 podprokuratora, 2 sędziów śledczych, 4 sędziów pokoju, 1 podsekretarza, 1 kancelistę, 2 komorników sądowych, 4 sekretarzy, 4 kancelistów, 4 woźnych sądów pokoju.

⁴⁴ M. Materniak-Pawłowska, *op. cit.*, s. 234.

Tabela 1. Dyslokacja sędziów pokoju w poszczególnych powiatach wileńskiego okręgu sądowego

Lp.	Powiat	Okręg	Siedziba
1	wileński	I	Wilno
		II	Szyrwinty
		III	Malaty
		IV	Woroniany
		V	Jaszuny
2	lidzki	I	Lida
		II	Ejszyszki
		III	Szczuczyn
		IV	Wasiliszki
		V	Lida
3	oszmiański	I	Oszmiana
		II	Holszany
		III	Iwje
		IV	Zabrzezie
		V	Wołżyn
4	święciański	I	Święciany
		II	Nowe Święciany
		III	Hoduciszki
		IV	Świr
5	trocki	I	Troki
		II	Landawarów
6	wilejski	I	Parfianowo
		II	Miadzioł
		III	Wilejka
		IV	Ilja
		V	Mołodeczno
7	dziśnieński	I	Dzisna
		II	Miory
		III	Postawy
		IV	Głębokie
8	nowogródzki	I	Nowogródek
		II	Nowogródek
9	brasławski	I	Brasław
		II	Dukszty
		III	Opsa
		IV	Kalkuny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: LMAVB, f. 29, vnt. 91, Opracowanie Aleksandra Jodziewicza dot. Sądu Okręgowego w Wilnie (1919–1928), [1928], k. 4.

Organizacja aparatu sądowego odbywała się w bardzo trudnych warunkach. Chaos w więziennictwie, brak egzemplarzy aktów prawnych różnej rangi⁴⁵, podręczników do prawa karnego i cywilnego, instrukcji i rozporządzeń wydanych przez Wydział Sprawiedliwości czy druków dla sędziów⁴⁶ to tylko niektóre z problemów wymagających wówczas rozwiązania. Niewątpliwie największą jednak bolączką był brak sił fachowych do obsadzenia stanowisk sędziowskich oraz brak ludzi odpowiednio wyszkolonych do samodzielnej pracy biurowej⁴⁷. Sędziami i prokuratorami zostali wychowankowie uniwersytetów rosyjskich – w części byli członkowie palestry, przeważnie wileńskiej, w części zaś sędownicy ze służby rosyjskiej⁴⁸. Problemy kadrowe skutkowały tym, że wśród sędziów pokoju sporą ich część stanowili nieprawnicy – przeważnie byli urzędnicy sądowi, dodatkowo też sięgnięto po rosyjski personel sędziowski, zobowiązany on jednak został do uczęszczania na wykłady języka polskiego⁴⁹. „Tym niemniej – jak podał prezes Zmaczyński – proces organizacji pomimo piętrzących się przeszkód trwał krótko”, a „nad wyraz szybkie zorganizowanie Sądu i rozpoczęcie jego czynności w pierwszym rządzie” zawdzięczano „tym nielicznym podówczas w Wilnie prawnikom polskim, którzy ożywieni ideą stworzenia na Kresach Wschodnich polskiego sądownictwa z razu z całą energią oddali się pracy organizacyjnej i potrafili postawić Sąd Okręgowy na wysokim poziomie moralnym, przez co sąd zyskał najlepsze jakie Wilno posiadało siły prawnicze i obywatelskie”⁵⁰. Grupę sędziów kresowych zasilili sędziowie zaliczeni⁵¹ w 1919 r. w poczet urzędników Ministerstwa

⁴⁵ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 7, Pismo prokuratora Raczkiewicza do Wydziału Sprawiedliwości ZCZW, 15 VI 1919, b.p., LCVA, f. 129, ap. 1, b. 7; Pismo prokuratora Raczkiewicza do Wydziału Sprawiedliwości ZCZW, 30 VI 1919, b.p.

⁴⁶ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 7, Pismo Mickiewicza do Sędziego Pokoju I Okręgu pow. nowogrodzkiego, 12 VII 1919, b.p.

⁴⁷ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 7, Pismo Mickiewicza do sędziego Sądu Okręgowego w Łodzi Piotra Orłowskiego, 5 VII 1919, b.p.

⁴⁸ Przy uruchamianiu sądów okręgowych i sądów pokoju na obszarze ZCZW potrzeba było, jak zauważył Kazimierz Petruszewicz, zmobilizować ponad 300 prawników, podczas gdy stan liczbowy palestry polskiej w okresie wojny na Kresach mógł dostarczyć ich zaledwie 109 (w Wilnie było to 25 adwokatów i 18 pomocników). K. Petruszewicz, *Dziesięciolecie sądownictwa polskiego na ziemiach wschodnich*, Wilno 1929, s. 2.

⁴⁹ Powoływano ich na utworzone etaty aplikantów sądowych i obsadzano nimi stanowiska sędziów śledczych, gdyż tę ostatnią funkcję pełnić mogli wyłącznie prawnicy. Zob. M. Materniak-Pawłowska, *op. cit.*, s. 233.

⁵⁰ BPW, ZCZW, akc. 1773/10, Sprawozdanie prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie o działalności podległych mu sądów do Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, b.d., k. 1.

⁵¹ Zob. *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” z 1919 r., nr 7.

Sprawiedliwości bez pensji i delegowani do rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich (tabela 2). Z grona tego do Wilna trafili Witold Raczkiewicz i Aleksander Proniewicz.

Tabela 2. Sędziowie delegowani do rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich

Lp.	Imię i nazwisko	Urząd przed delegowaniem
1	Jan Aleksandrowicz	sędzia pokoju okręgu XVII m.st. Warszawy
2	Józef Chodasiewicz	sędzia śledczy Sądu Okręgowego w Piotrkowie
3	Filip Dziewicki	sędzia pokoju okręgu VI m.st. Warszawy
4	Kazimierz Giedroń	sędzia Sądu Okręgowego w Łodzi
5	Lucjan Łukaszewicz	sędzia pokoju m. Lipna
6	Aleksander Proniewicz	sędzia Sądu Okręgowego w Kaliszu
7	Witold Raczkiewicz	podprokurator przy Sądzie Okręgowym w Łodzi
8	Józef Songajło	sędzia śledczy Sądu Okręgowego w Łodzi
9	Cyprian Zahorski	sędzia pokoju okręgu VIII m. Łodzi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” z 1919 r., nr 7.

Siedzibą Sądu Okręgowego w Wilnie uczyniono gmach instytucji sądowych na placu Łukiskim, zbudowany specjalnie dla celów sądownictwa przez władze carskie w 1900 r. i powiększony na początku wojny przez dobudowanie nowego skrzydła⁵². Struktura organizacyjna przedstawiała się następująco: Kancelaria Prezesa (utworzona w celu administrowania okręgiem sądowym), Wydział I Karny pod przewodnictwem wiceprezesa Proniewicza, Wydział I Cywilny z przewodniczącym wiceprezesem Buyką, Wydział II Karny, którym pokierował prezes Zmaczyński, i Wydział II Cywilny – przewodniczący wiceprezes Wirszyłło. Nadto wiosną 1920 r. uruchomiono Wydział Hipoteczny, w którym zatrudniono 20 stałych pracowników. Wówczas też w związku z nominacją wiceprezesa Wirszyłły na urząd Pisarza Hipotecznego przy Sądzie Okręgowym w Wilnie⁵³, przewodniczącym Wydziału II Cywilnego został Adam Kondracki⁵⁴.

W pierwszych miesiącach istnienia sądu napływ spraw był stosunkowo niewielki (ruch spraw karnych i cywilnych przedstawiają tabele 3 i 4). Zdaniem prezesa Zmaczyńskiego w miarę jednak utrwalania się polskiej administracji na Kresach

⁵² LMAVB, f. 29, vnt. 91, Opracowanie Aleksandra Jodziewicza..., k. 3.

⁵³ LCVA, f. 129, ap. 6, b. 1465, Wykaz stanu służby Romana Wirszyłły, b.d. k. 37–38.

⁵⁴ LMAVB, f. 29, vnt. 91, Opracowanie Aleksandra Jodziewicza..., k. 4.

Wschodnich „nowe sprawy wpływały coraz liczniej i wreszcie w kilka miesięcy później sąd okręgowy miał już w miarę stałą ich liczbę do rozpoznania”⁵⁵. Choć na ogół był przeciążony nadmiarem pracy, to kierownictwo i zatrudnionych w nim 15 sędziów starało się nie doprowadzać do tworzenia zaległości. Sukces miał tkwić w pracowitości i sumienności, które to cechowały zarówno sędziów jak i personel biurowy. „Ta okoliczność oraz wysokie zalety, jakimi odznaczyli się sędziowie – twierdził prezes – urobiła w pojęciach ogółu, nie zawsze do władz polskich usposobionego przychylnie, dobre mniemanie o zaletach i sprawności polskiego sądownictwa”⁵⁶.

W zakresie spraw cywilnych najczęściej toczyły się procesy o uznanie za zaginionych lub zmarłych, o wznowienie tytułów na okaziciela zniszczonych w Rosji oraz o podział działek należących do ludności wiejskiej na tle zagubienia dokumentów majątkowych czasu wojny, czy też zatarcia granic posiadłości w naturze. Wydziały karne z kolei mierzyły się ze sprawami bandytyzmu, szpiegostwa, przemytu, a także działalności antypaństwowej⁵⁷. Natomiast z krótkiego funkcjonowania Wydziału Hipotecznego należy odnotować małą liczbę – 636 – zaprowadzonych ksiąg hipotecznych⁵⁸.

Tabela 3. Sprawozdanie z działalności Sądu Okręgowego w Wilnie (sprawy karne) za okres od 15 lipca 1919 r. do ewakuacji

Za okres kwartalny	Spraw karnych		
	wpłynęło	ukończono	pozostało
na 1 października 1919 r.	133	65	68
na 1 stycznia 1920 r.	392	189	203
na 1 kwietnia 1920 r.	672	309	363
na 1 lipca 1920 r.	1124	678	446

Źródło: BPW, ZCZW, akc. 1773/10, Sprawozdanie z działalności Sądu Okręgowego w Wilnie (sprawy karne) za okres od 15 lipca 1919 r. do ewakuacji, [lipiec 1920], k. 6.

⁵⁵ BPW, ZCZW, akc. 1773/10, Sprawozdanie prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie o działalności podległych mu sądów do Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, b.d., k. 1.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ LMAVB, f. 29, vnt. 91, Opracowanie Aleksandra Jodziewicza..., k. 10.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 4; BPW, ZCZW, akc. 1773/10, Sprawozdanie prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie o działalności podległych mu sądów do Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, b.d., k. 1.

Tabela 4. Sprawozdanie z działalności Sądu Okręgowego w Wilnie (sprawy cywilne) za okres od 15 lipca 1919 r. do ewakuacji

Za okres kwartalny	Spraw cywilnych		
	wpłynęło	ukończono	pozostało
na 1 października 1919 r.	298	116	182
na 1 stycznia 1920 r.	831	378	453
na 1 kwietnia 1920 r.	1110	464	626
na 1 lipca 1920 r.	1512	694	848

Źródło: BPW, ZCZW, akc. 1773/10, Sprawozdanie z działalności Sądu Okręgowego w Wilnie (sprawy karne) za okres od 15 lipca 1919 r. do ewakuacji, [lipiec 1920], k. 9.

W obszarze sądownictwa pokojowego mimo szeregu trudności (ogromne przestrzenie dzielące siedziby sądów od poszczególnych miejscowości w okręgu sądowym, brak lub drożyzna środków komunikacyjnych czy też w ogóle utrudniony przejazd) sędziowie pokoju pracowali dość sprawnie. Rozpatrywali średnio 75 spraw miesięcznie, a ich działalność nie spotkała się ze skargami o nadużycia (ruch spraw karnych i cywilnych przedstawia tabela 5)⁵⁹.

Tabela 5. Sprawozdanie statystyczne z działalności Sędziów Pokoju w okręgu Sądu Okręgowego w Wilnie za okres od 1 lipca 1919 r. do 1 lipca 1920 r.

Za okres kwartalny	Spraw karnych		
	wpłynęło	ukończono	pozostało
na 1 października 1919 r.	2319	1141	1178
na 1 stycznia 1920 r.	3821	2352	1469
na 1 kwietnia 1920 r.	5182	3291	1891
na 1 lipca 1920 r.	7962	5861	2101
Za okres kwartalny	Spraw cywilnych		
na 1 października 1919 r.	3962	2590	1372
na 1 stycznia 1920 r.	4608	3360	1248
na 1 kwietnia 1920 r.	5101	3236	1865
na 1 lipca 1920	6884	5241	1643

Źródło: BPW, ZCZW, akc. 1773/10, Sprawozdanie statystyczne z działalności Sędziów Pokoju w okręgu Sądu Okręgowego w Wilnie za okres od 1 lipca 1919 r. do 1 lipca 1920 r. [lipiec 1920], k. 3.

⁵⁹ BPW, ZCZW, akc. 1773/10, Sprawozdanie prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie o działalności podległych mu sądów do Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich, b.d., k. 2.

Obok działalności orzeczniczej warto wspomnieć również o funkcji Rady Adwokackiej, jaką sprawował Sąd Okręgowy w Wilnie wobec braku samorządu palestry. Zaliczenie zgłaszających się kandydatów do grona adwokatów odbywało się na mocy uchwał posiedzeń ogólnych połączonych wydziałów sądu. Kompetencję tę sąd utrzymał do grudnia 1920 r., kiedy to powstała Rada Adwokacka w Wilnie⁶⁰.

2.2. Pozytywną opinią i zaufaniem wileńskie sądownictwo cieszyło się aż do lipcowej ewakuacji. Komisarz Generalny zarządził ją z początkiem miesiąca dla rodzin urzędników tak Komisariatu Generalnego ZCZW, jak i urzędów lokalnych na terenach podległych ZCZW⁶¹. Wymiar sprawiedliwości uległ zawieszeniu na mocy rozporządzenia z 23 lipca 1920 r., jednocześnie powołującą do życia Komisję Administracyjną ZCZW, na którą Komisarz Generalny przejął zwierzchnictwo w zakresie wszystkich spraw związanych z urzędami ZCZW ewakuowanymi z Ziemi Wschodnich. Urzędy sądowe zaprzestały dalszego funkcjonowania w zakresie dotychczasowych uprawnień, a podjęły tylko czynności likwidacyjne. Polegały one:

na zachowaniu aktów, dokumentów, depozytów, kaucji i dowodów rzeczowych w celu ewentualnego przekazania odnośnym urzędom powstałym legalnie na opuszczonych terenach oraz sporządzeniu sprawozdań rzeczowych i rachunkowych tudzież przelaniu do Komisji Administracyjnej majątku państwowego znajdującego się w posiadaniu funkcjonariuszy Sądów ewakuowanych z tych terenów⁶².

Kierownictwo Sądu Okręgowego w Wilnie polecenie likwidacji urzędu otrzymało 1 sierpnia 1920 r.⁶³. Redukcja personelu urzędniczego ZCZW nastąpiła na mocy rozporządzenia Komisarza Generalnego ZCZW z 26 lipca 1920 r. W wymiarze sprawiedliwości pozostawiono prezesa sądu apelacyjnego, prezesów sądów okręgowych oraz prokuratorów sądów apelacyjnego i okręgowych⁶⁴. Jak donosił Komisarzowi Generalnemu prezes Zmaczyński, likwidację sądu oraz podległych mu sędziów pokoju i urzędów śledczych rozpoczął 12 sierpnia. Mienie sądu,

⁶⁰ M. Tarkowski, *op. cit.*, s. 77.

⁶¹ LCVA, f. 127, ap. 1, b. 1, Okólnik wewnętrzny Komisarza Generalnego ZCZW, 7 VII 1920, k. 123.

⁶² LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2835, Okólnik Komisji Administracyjnej ZCZW dot. zasad likwidacji urzędów sądowych [1920], b.p.

⁶³ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2835, Pismo kierownika Sekcji Sprawiedliwości ZCZW do prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie, 1 VIII 1920, k. 2.

⁶⁴ Dz.U. ZCZW z 1920 r., nr 57, poz. 1607.

wywiezione z Wilna do Włocławka, ostatecznie trafiło do Chełmna, w którym też czasowo urzędował sąd⁶⁵. W związku z ustąpieniem 24 września prezesa Zmaczyńskiego, powołanego na stanowisko doradcy prawnego⁶⁶, obowiązki likwidacyjne przejął wiceprezes Buyko⁶⁷. Dobór urzędników wileńskiego sądu, którzy uczestniczyli w likwidacji, zatwierdzała każdorazowo Komisja Administracyjna ZCZW (patrz tabela 6)⁶⁸.

Tabela 6. Skład urzędników uczestniczących w likwidacji Sądu Okręgowego w Wilnie

Lp.	Nazwisko i imię	Funkcja	Data wstąpienia	Data ustąpienia
1	Zmaczyński Adolf	prezes	12 VIII 1920	24 IX 1920
2	Buyko Jan	wiceprezes	24 IX 1920	
3	Achmatowicz Bohdan	sędzia okręgowy	24 IX 1920	
4	Kozłowski Juliusz	sędzia okręgowy	24 IX 1920	
5	Kuchciński Roman	sekretarz	12 VIII 1920	1 IX 1920
6	Światopełk-Mirski Wiktor	sekretarz	1 IX 1920	1 XI 1920
7	Rakowski Bronisław	skarbnik	12 VIII 1920	
8	Brzostowska Jadwiga	buchalterka	12 VIII 1920	
9	Buczacka Zofia	kancelistka	12 VIII 1920	20 IX 1920
10	Budkowska Jadwiga	starsza kancelistka	12 VIII 1920	
11	Boksańska Józefa	starsza kancelistka	15 IX 1920	
12	Grudzińska Janina	młodsza kancelistka	15 IX 1920	
13	Gołkowska Maria	starsza kancelistka	24 IX 1920	
14	Rabiza Wasyl	woźny	12 VIII 1920	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Raport Adolfa Zmaczyńskiego, [b.d.], k. 56–57.

⁶⁵ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2835, Pismo prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie do Komisarza Generalnego ZCZW, [1920], b.p.

⁶⁶ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Raport Adolfa Zmaczyńskiego, [wrzesień 1920], k. 56.

⁶⁷ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Pismo Jana Klotta do wiceprezesa Sądu Okręgowego w Wilnie, 27 IX 1920, k. 58.

⁶⁸ Zob. LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Pismo kierownika Biura „EWA” do prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie, 8 VIII 1920, k. 50; LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Pismo Jana Klotta do prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie, 23 IX 1920, k. 55; LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Pismo Jana Klotta do prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie, 6 X 1920, k. 40

Likwidacja sądu zakończyła się 18 listopada 1920 r.⁶⁹, a pięć dni później wiceprezes Buyko w zastępstwie prezesa złożył specjalnie powołanej komisji⁷⁰ szereg dokumentów tj.: sprawozdanie prezesa Zmaczyńskiego o działalności podległych mu sądów od dnia otwarcia do dnia ewakuacji z wykazem statystycznym, sprawozdanie likwidacyjne Sądu Okręgowego w Wilnie, wykaz likwidacyjny sędziów pokoju, wykaz likwidacyjny sędziów śledczych oraz dwadzieścia pięć pak aktów i inwentarza sądu okręgowego i podległych mu urzędów⁷¹. Tego samego dnia akta zlikwidowanego sądu Komisja Likwidacyjna przekazała nowoutworzonemu organowi – Tymczasowemu Zarządowi Terenów Przyfrontowych i Etapowych – na ręce Jana Buyki. W związku z brakiem dyrektyw w kwestii miejsca skierowania tych akt byli sędziowie Sądu Okręgowego w Wilnie powołani do jego likwidacji wyrazili opinię w tej sprawie w piśmie do nowego zarządu. „Według naszego jednomyślnego zdania – pisali – wszystkie akta [...] bezwzględnie powinny być skierowane do Wilna i przekazane już powstałemu i funkcjonującemu tam Sądowi”⁷².

Jako Sędziowie Sądów Polskich na kresach – uzasadniali – przekonani jesteśmy, że nieprzywiezienie akt sądowych do Wilna i skutkiem tego sparaliżowania działalności Sądu wywołałoby niezadowolenie i rozgoryczenie wśród społeczeństwa miejscowego, co jest bardzo niepożądane w szczególności na przyszły plebiscyt oraz poderwałoby to zaufanie do Sądów Polskich, które zdobyły te ostatnie w ciągu swej rocznej działalności⁷³.

Mowa o aktach, które w związku z ewakuacją trafiły do Chełmna. Były to akta: II Wydziału Cywilnego, II Wydziału Karnego, kancelarii prezesa i kasy sądu⁷⁴ oraz sędziów pokoju – okręgów I i III pow. oszmiańskiego, III okręgu pow. lidzkiego, I okręgu pow. wilejskiego, II okręgu pow. dziśnieńskiego, okręgów I i II pow. nowogródzkiego, I okręgu pow. wileńskiego i I okręgu pow. trockiego. Z inwentarza sądowego zdołano wywieźć 4 maszyny do pisania, 2 sukna zielone na stół w sali posiedzeń oraz różnego rodzaju przybory piśmienne.

⁶⁹ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Pismo prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie do Komisji Likwidacyjnej, 18 XI 1920, k. 41.

⁷⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z 23 września 1920 r. w przedmiocie powołania do życia Komisji celem zlikwidowania b. Zarządów Cywilnych: Ziem Wschodnich oraz Wołynia i Frontu Podolskiego, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 59, poz. 1633.

⁷¹ LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Protokół podpisany przez Jana Buykę, 23 XI 1920, k. 41a.

⁷² LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Pismo Jana Buyki i Bohdana Achmatowicza do Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych, b.d., k. 47.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Akta Wydziałów: I Cywilnego, I Karnego i Hipotecznego pozostały w Wilnie.

3

W ten oto sposób zakończył się pierwszy etap funkcjonowania wileńskiego wymiaru sprawiedliwości po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Niejeden sędzia zdecydował wówczas o zamianie togi na mundur wojskowy, by podjąć walkę z najeźdźcą⁷⁵ – taką postawą, jak i stworzeniem pod ZCZW sądownictwa stojącego „na właściwym poziomie” i cieszącego się zaufaniem ludności⁷⁶, zapisali się chlubnie na kartach historii Polski.

Wileńskie sądownictwo lat 1919–1920 powstawało i funkcjonowało w bardzo trudnych (położenie, stosunki narodowościowe, trwający konflikt zbrojny) i specyficznych (cywilno-wojskowy zarząd Ziemiami Wschodnimi) warunkach. Pomimo tego tworzącej je grupie urzędników udało się zbudować solidne fundamenty dla wymiaru sprawiedliwości, któremu przyszło działać już w granicach państwa polskiego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie, f. 29.

Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Dział Starych Druków i Rękopisów:
zespół „Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich”.

Centralne Litewskie Archiwum Państwowe w Wilnie, f. 127; f. 129.

Literatura

Gierowska-Kałuża J., *Władza sądownicza na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920)*, [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi w XX wieku. Studia i materiały ofiarowane prof. dr. hab. Michałowi Gnatowskiemu w 70-lecie urodzin*, red. H. Konopka, D. Boćkowski, Białystok 2004, s. 67–92.

Gierowska-Kałuża J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003.

Kalata K., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich w latach 1919–1920. Struktura organizacyjna i zarys działalności*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2003, t. LV, z. 2, s. 61–111.

⁷⁵ M.in. sędziowie okręgowi: Kozłowski, Łuczyński, Około-Kułał. LCVA, f. 129, ap. 1, b. 2840, Odpis pisma prezesa Sądu Okręgowego w Wilnie do Komisji Administracyjnej ZCZW w Bydgoszczy, b.d., k. 73.

⁷⁶ E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia 1847–1928. Część druga*, Warszawa 2016, s. 87; S. Mianowski, *Świat który odszedł. Wspomnienia Wilnianina 1895–1945*, oprac. M. Parczewska, K.M. Mianowski, Warszawa 1995, s. 170.

- Materniak-Pawłowska M., *Sądownictwa kresowego trudne początki (1919–1921)*, [w:] *Studia z historii ustroju i prawa. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Walachowiczowi*, red. H. Olszewski, Poznań 2002, s. 223–235.
- Mianowski S., *Świat, który odszedł. Wspomnienia Wilnianina 1895–1945*, oprac. M. Parczewska, K.M. Mianowski, Warszawa 1995.
- Mielcarek A.J., *Podziały terytorialno-administracyjne II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespolonej*, Warszawa 2008.
- Petrusewicz K., *Dziesięciolecie sądownictwa polskiego na ziemiach wschodnich*, Wilno 1929.
- Tomkiewicz M., *Więzienie na Łukiszkach w Wilnie 1939–1953*, Warszawa 1953.
- Tarkowski M., *Adwokatura wileńska 1918–1939. Studium historyczno-prawne*, Gdańsk 2014.
- Wołkanowski W., *Michał Węśławski: biografia prezydenta Wilna w latach 1905–1916*, Opole 2015.
- Woyńłłowicz E., *Wspomnienia 1847–1928. Część druga*, Warszawa 2016.

Akty prawne

- Rozkaz Naczelnego Wodza WP z 12 maja 1919 r. dotyczący organizacji zarządu cywilnego na obszarach wschodnich zajętych przez wojska polskie, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 3, poz. 15.
- Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 15 maja 1919 r. o urządzeniu ogólnego sądownictwa na obszarach wschodnich, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 22.
- Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 15 maja 1919 r. w przedmiocie prawa cywilnego i postępowania cywilnego na obszarach wschodnich, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 23.
- Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 15 maja 1919 r. w przedmiocie prawa karnego i postępowania karnego na obszarach wschodnich, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 24.
- Rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 15 maja 1919 r. o utworzeniu Sądu Okręgowego w Grodnie, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 26.
- Rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 24 maja 1919 r. o utworzeniu Sądu Okręgowego w Wilnie, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 4, poz. 28.
- Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 26 maja 1919 r. w przedmiocie zmiany właściwości sądów, Dz.U. ZCZW z 1920 r., nr 54, poz. 1526.
- Rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 12 września 1919 r. dotyczące utworzenia Okręgu Mińskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Mińskiego, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 19, poz. 174.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z 23 września 1920 r. w przedmiocie powołania do życia Komisji celem zlikwidowania b. Zarządów Cywilnych: Ziem Wschodnich oraz Wołynia i Frontu Podolskiego, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 59, poz. 1633.

Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 7 czerwca 1919 r. dotyczące utworzenia Okręgów administracyjnych: Wileńskiego, Brzeskiego oraz Zarządu powiatów wołyńskich, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 5, poz. 41.

Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 25 lipca 1919 r. dotyczące organizacji komisji kwalifikującej kandydatów na stanowisko służbowe w ZCZW, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 9, poz. 80.

Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z 9 września 1919 r. dotyczące utworzenia okręgu administracyjnego Wołyńskiego i uprawnień Komisarza Okręgowego Wołyńskiego, Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 17, poz. 153.

Inne

Ruch służbowy (Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 20, poz. 195; Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 28, poz. 306; Dz.U. ZCZW z 1919 r., nr 34, poz. 399; „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” z 1919 r., nr 7).

DIANA MAKSIMIUK

DR, INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ. ODDZIAŁ W BIAŁYMSTOKU

ORCID: 0000-0002-7935-1879

Wymiar sprawiedliwości na Wileńszczyźnie w okresie funkcjonowania Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (1919–1920)

Kiedy w listopadzie 1918 r. Polska odzyskała niepodległość, przyszłość Ziem Wschodnich przedrozbiorowej Rzeczypospolitej stała pod znakiem zapytania. Choć w kwietniu 1919 r. wojska polskie zajęły Wileńszczyznę, nie została ona wówczas włączona do odrodzonego państwa. Władzę cywilną na tym obszarze objęła polska administracja zorganizowana w Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Zadaniem tego zarządu było m.in. stworzenie polskiego wymiaru sprawiedliwości. Mimo bardzo trudnych warunków udało się je zrealizować. Efekt rocznej pracy został jednak zniweczony w związku z letnią ofensywą bolszewicką 1920 r.

Słowa kluczowe: Wilno, wymiar sprawiedliwości, Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich

DIANA MAKSIMIUK

PHD, INSTITUTE OF NATIONAL REMEMBRANCE. BRANCH IN BIAŁYSTOK

ORCID: 0000-0002-7935-1879

The Judiciary of the Vilnius Region at the time of the Civil Administration of the Eastern Lands

When, in November 1918, Poland regained independence, the future of the Eastern Lands of the pre-partition Polish Republic was in doubt. Although in April 1919 the Polish

army occupied the Vilnius region, it was not incorporated into the reborn state. The civil authority in this area was exercised by the Polish administration organized into the Civil Administration of the Eastern Lands. The task of this board was, among others, to create the Polish justice system. Despite very difficult conditions, it was successful. However, the effect of one year's work was thwarted due to the summer Bolshevik offensive of 1920.

Key words: Vilnius, the judiciary, the Civil Administration of the Eastern Lands

